

GEOPOLITYCZNE ZNACZENIE KAUKAZU POŁUDNIOWEGO PO I WOJNIE ŚWIATOWEJ

Ze względu na położenie geopolityczne i znaczenie surowcowe Kaukaz, a szczególnie jego południowa część, odgrywa bardzo duże znaczenie w stosunkach międzynarodowych. Sytuacją na jego obszarze zainteresowane są zarówno Rosja, jak i Stany Zjednoczone, a także NATO i Unia Europejska. Podobna sytuacja zaistniała u schyłku I wojny światowej i po jej zakończeniu, gdy regionem południowokaukaskim zainteresowane były najpierw Niemcy i Turcja, a następnie mocarstwa Ententy oraz „biała” i „czerwona” Rosja. Przedstawienie roli w stosunkach międzynarodowych po I wojnie światowej trzech niepodległych republik Południowego Kaukazu: Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu istniejących w latach 1918-1921 jest zasadniczym celem tego artykułu.

Po rewolucji październikowej w Rosji w 1917 r. na Południowym Kaukazie zaczęło dochodzić do szybkich przeobrażeń wewnętrznych, w wyniku których 22 kwietnia 1918 r. powstała Zakaukaska Federacyjna Republika Demokratyczna obejmująca obszar Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu. Decyzja o oddzieleniu się Południowego Kaukazu (Zakaukazia) od Rosji i proklamowanie powstania niepodległego państwa została podjęta przez przedstawicieli ludności Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu pod wpływem trudnej sytuacji militarnej Zakaukazia, któremu zagrażała okupacja ze strony wojsk tureckich. Proces rozkładu armii rosyjskiej na froncie rosyjsko-tureckim spowodował, iż wojska tureckie rozpoczęły ofensywę w kierunku Zakaukazia. Niewielkie formacje ormiańsko-gruzińskie nie były w stanie przeciwstawić się wojskom tureckim, które już od połowy listopada 1917 r. rozpoczęły działania zaczepne w Anatolii wschodniej, zbliżając się do granicy rosyjsko-tureckiej z roku 1914¹. Celem działań Turków było zajęcie ważnych ze względów strategicznych obszarów roponośnych znajdujących się w okolicach Baku.

Przedstawiciele Zakaukazia u schyłku 1917 r. i na początku 1918 r. próbowali uzyskać pomoc militarną ze strony państw Ententy². Jednak mocarstwa zachodnie nie mogły udzielić tego wsparcia. Dlatego w marcu 1918 r. lokalny organ władzy na Zakaukaziu – Sejm Zakaukaski – zgodził się na rozpoczęcie rokowań pokojowych z Turcją³.

¹ *Les Grandes Puissances, L'Empire Ottoman et les Arméniens dans les Archives Françaises (1914-1918). Recueil de Documents*, (red.), A. Beylerian, Paris 1983, s. 446; J. Kawtaradze, *Gruzja w zarysie historycznym*, Warszawa 1929, s. 139-140; P. Olszewski, *Polityka państw Ententy wobec Zakaukazia w latach 1918-1921*, Piotrków Trybunalski 2001, s. 26-27.

² Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Nantes (MAE N), Petrograd, vol. 54; Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1918 Russia (PRFRUS Russia 1918), vol. II, Washington 1932, s. 580-584, 587, 590.

³ MAE N, Athènes, Fonds A, vol. 386; PRFRUS Russia 1918, vol. II, s. 624.

Rokowania rozpoczęły się w Trapezuncie (Trabzonie) 12 marca 1918 r. 14 kwietnia zostały one zerwane, gdyż Sejm Zakaukaski nie chciał zgodzić się na żądania delegacji tureckiej, aby ogłosić niepodległość Południowego Kaukazu⁴. W trakcie rokowań w Trapezuncie wojska tureckie kontynuowały ofensywę przeciwko oddziałom zakaukaskim, zajmując 15 kwietnia Batumi i tym samym wkraczając na obszar rosyjskiego Zakaukazia⁵.

Naciski władz tureckich spowodowały, iż politycy południowokaukaski zdecydowali się na proklamowanie 22 kwietnia 1918 r. niezależności Zakaukazia od Rosji. Takie stanowisko przyjęto pomimo tego, iż znaczna część polityków gruzińskich i ormiańskich oraz w mniejszym stopniu azerbejdzańskich była zwolennikami pozostania tego regionu w demokratycznej Rosji odbudowanej, po obaleniu władzy bolszewików⁶.

Po proklamowaniu niepodległości Zakaukaskiej Federacyjnej Republiki Demokratycznej wznowiono rokowania turecko-zakaukaskie 11 maja 1918 r. w Batumi. Na konferencji w Batumi pojawiła się także reprezentacja Niemiec, która próbowała ograniczyć dominację Turcji na Południowym Kaukazie. Jednak zbyt daleko idące żądania terytorialne przedstawicieli Turcji wysuwane kosztem republiki zakaukaskiej doprowadziły do przerwy w rokowaniach batumskich⁷.

Różnice w stanowiskach przedstawicieli ludności gruzińskiej, ormiańskiej i azerbejdźskiej spowodowały rozwiązanie 26 maja 1918 r. Zakaukaskiej Federacyjnej Republiki Demokratycznej⁸. Natomiast na jej miejsce powstały trzy niepodległe państwa: Gruzja, Armenia i Azerbejdżan.

Po proklamowaniu niepodległości przez Demokratyczną Republikę Gruzji 26 maja 1918 r., już dwa dni później politycy gruzińscy podpisali w Poti szereg umów polityczno-wojskowo-gospodarczych z przedstawicielami rządu niemieckiego. Wspomniano w nich o nawiązaniu wstępnych stosunków politycznych między obydwojoma państwami, o wkroczeniu wojsk niemieckich do Gruzji oraz o wywozie surowców, zwłaszcza gruzińskiego manganu przez firmy niemieckie⁹.

Według ocen gruzińskich polityków nawiązanie bliższych stosunków z Niemcami miało uniemożliwić podporządkowanie Gruzji Turcji. Podobnie uważała strona niemiecka, która była szczególnie zainteresowana eksploatacją gruzińskich

⁴ Z. Awałow, *Niezawisimost' Gruzii w międzynarodowej polityce 1918-1921*, New York 1982, s.30-32; W. Materski, *Georgia Rediviva. Republika Gruzjińska w stosunkach międzynarodowych 1918-1921*, Warszawa 1994, s. 42.

⁵ T. Wituch, *Tureckie przemiany. Dzieje Turcji 1878-1923*, Warszawa 1980, s. 235.

⁶ *Les Grandes Puissances...*, dz. cyt., s. 560-561; J. Kawtaradze, *Gruzja w zarysie historycznym*, dz. cyt., s. 142.

⁷ Z. Awałow, *Niezawisimost' Gruzii w międzynarodowej polityce 1918-1921*, dz. cyt., s.38, 42, 45-46; R. G. Hovannisian, *The Republic of Armenia*, vol. I: *The First Year, 1918-1919*, Berkeley 1971, s. 28; P. Olszewski, *Polityka państw Ententy wobec Zakaukazia w latach 1918-1921*, dz. cyt., s. 32-34.

⁸ *Les Grandes Puissances...*, dz. cyt., s. 605, 609; Z. Awałow, *Niezawisimost' Gruzii w międzynarodowej polityce 1918-1921*, dz. cyt., s. 61.

⁹ Archiwum Akt Nowych (AAN), Ambasada RP w Londynie (L), sygn.297, s.22; Politika Germanii w Zakawkazie w 1918 roku. Sbornik dokumentow, (red.), G. W. Pipiji, Tbilisi 1971, s. 16, s. 34-35, 39-41, 50; Z. Awałow, *Niezawisimost' Gruzii w międzynarodowej polityce 1918-1921*, dz. cyt., s. 66-68; J. Kuruliszwili, *Gruzja pod jarzmem bolszewickim*, Warszawa 1922, s. 4-6; T. Swietochowski, *Russia and Azerbaijan. A Borderland in Transition*, New York 1995, s. 68; W. Materski, *Georgia Rediviva...*, dz. cyt., s. 54-55, 61-62.

surowców mineralnych na czele z manganem, a Gruzja była jego największym światowym eksporterem już przed I wojną światową¹⁰.

4 czerwca 1918 r. Gruzja, Armenia i Azerbejdżan podpisały dwustronne porozumienia pokojowe z Turcją. Spośród tych trzech układów szczególnie niekorzystne było porozumienie turecko-ormiańskie. Na jego mocy większość terytorium Armenii została zajęta przez Turcję¹¹. Natomiast najkorzystniejsze porozumienie z Turcją zawarł Azerbejdżan. Jego władze uzyskały obietnicę pomocy zbrojnej Turcji w walce o podporządkowanie rządowi azerbejdżańskiemu Baku, który znajdował się pod kontrolą lokalnego rządu uznającego zwierzchnictwo Rady Komisarzy Ludowych w Moskwie¹². Takie sformułowania traktatu azerbejdżańsko-tureckiego wynikały ze wspomnianego już dążenia Turków do zajęcia szybów naftowych w okolicach Baku. Korzystne z punktu widzenia wszystkich trzech nowo utworzonych republik zakaukaskich było w traktatach stwierdzenie, iż rząd w Stambule uznał formalnie niepodległość tych państw¹³.

W związku z podpisaniem porozumień państw południowokaukaskich z Mocarstwami Centralnymi rządy państw Ententy nie uznały niepodległości republik zakaukaskich, uważając je za satelity Niemiec i Turcji. Jednak takie stanowisko nie oznaczało całkowitego braku zainteresowania sytuacją w tym regionie ze strony szczególnie Wielkiej Brytanii. Na początku sierpnia 1918 r. dowództwo brytyjskie w północnej Persji wysłało niewielki kontyngent wojskowy do Baku, aby wspomóc lokalne oddziały ormiańsko-rosyjskie, broniące miasta przed zajęciem przez wojska turecko-azerbejdżańskie. Taka decyzja wynikała ze zmiany sytuacji politycznej w Baku, gdzie po obaleniu rządu probolszewickiego powstał nowy demokratyczny ośrodek władzy, który nie uznawał rządu Lenina i zwrócił się o pomoc zbrojną do władz brytyjskich¹⁴. Wysłanie kontyngentu wojsk brytyjskich miało zapobiec zajęciu złóż bakijskiej ropy naftowej przez wojska tureckie. Jednak ostatecznie Brytyjczycy musieli wycofać się z miasta, natomiast 16 września 1918 r. Baku zajęły wojska turecko-azerbejdżańskie¹⁵.

We wrześniu 1918 r. Turcja i Niemcy praktycznie podporządkowały sobie gospodarczo, politycznie i wojskowo Południowy Kaukaz. W ten sposób obydwa mocarstwa uzyskały nie ograniczoną możliwość eksploatacji zasobów surowcowych tego regionu. Jednak nie miało to większego praktycznego znaczenia, gdyż jesienią 1918 r. Niemcy i Turcja zaczęły odnosić klęski militarne w walkach

¹⁰ National Republic of Georgia, Hearings before the Committee on Foreign Affairs House of Representatives, Washington 1926, s. 145-148; M. Mądzik, *Działalność społeczno-kulturalna i polityczna Polaków w Gruzji na przełomie XIX i XX wieku*, Lubin 1987, s. 16.

¹¹ R. G. Hovannisian, *Armenia on the Road to Independence 1918*, Berkeley 1967, s. 192-198.

¹² T. Swietochowski, *The Russian Azerbaijan 1905-1920. The Shaping of National Identity in a Muslim Community*, Cambridge 1985, s. 130.

¹³ *Politika Germanii...*, dz. cyt., s. 54; Z. Awałow, *Niezawisimost' Gruzii w miedzunarodnoj politike 1918-1921*, dz. cyt., s. 95-96.

¹⁴ Ministère de la Defense, Service Historique de l'Armée de Terre, Château de Vincennes (AA), Série: 16N, vol. 3186; Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Paris (MAE P), Série: Levant 1918-1940 (Levant), Caucase-Kurdistan, vol. 2, s. 226, 291; PRFRUS 1918 Russia, vol. 2, s. 637-638; W.E.D. Allen, P. Muratoff, *Caucasian Battlefields. A History of the Wars on Turco-Caucasian Border 1821-1921*, Cambridge 1953, s. 492-493; T. Swietochowski, *The Russian...*, dz. cyt., s. 137.

¹⁵ P. Olszewski, *Polityka...*, dz. cyt., s. 41-42.

z państwami Ententy w Europie i na Bliskim Wschodzie, w wyniku których ostatecznie 11 listopada 1918 r. zakończyły się działania militarne I wojny światowej.

Klęska Państw Centralnych oraz wycofanie wojsk tureckich i niemieckich z republik zakaukaskich spowodowała, iż region ten zaczął ponownie odgrywać duże znaczenie geostrategiczne, tym razem w polityce zwycięskich mocarstw Ententy. Kaukaz Południowy stał się szczególnie ważny dla zwycięskich mocarstw w kontekście ich polityki wobec szybko zmieniającej się sytuacji na południu Rosji i w Anatolii wschodniej.

W wyniku podpisanych porozumień rozejmowych zwycięskich mocarstw z Turcją i Niemcami, a także na mocy wcześniejszego porozumienia brytyjsko-francuskiego, dotyczącego wspierania ośrodków antybolszewickich w Rosji, na obszar Zakaukazia od połowy listopada 1918 r. zaczęły wkraczać wojska brytyjskie¹⁶. Oddziały brytyjskie pod dowództwem gen. Williama M. Thomsona najpierw 17 listopada 1918 r. zajęły Baku, a następnie najważniejsze punkty strategiczne na obszarze Azerbejdżanu. Natomiast 23 grudnia Brytyjczycy zajęli Batumi i do początku stycznia 1919 r. najważniejsze punkty strategiczne na terenie Gruzji¹⁷.

W wyniku okupacji wojskowej przede wszystkim Gruzji i Azerbejdżanu oddziały brytyjskie, liczące wiosną 1919 r. 60 000 żołnierzy, kontrolowały przedsiębiorstwa wydobywcze oraz przetwórstwa ropy naftowej i innych najważniejszych zakaukaskich surowców, linie kolejowe, a także ropociąg łączący Baku z Batumi¹⁸. Charakter militarnej obecności wojsk brytyjskich na Zakaukaziu, a zwłaszcza ścisła kontrola Baku i Batumi przez Brytyjczyków wskazywało, iż starali się oni przede wszystkim ułatwić własnym firmom wywóz z tego regionu surowców, a zwłaszcza ropy naftowej, której olbrzymie zapasy znajdowały się w Azerbejdżanie.

Obecność militarna wojsk brytyjskich na Południowym Kaukazie miała także ułatwić dowóz zaopatrzenia dla Armii Ochotniczej, operującej na Północnym Kaukazie. Formacja ta na początku 1919 r. stała się największym ośrodkiem militarnym „białych” na południu Rosji, którą popierały mocarstwa Ententy w jej walce przeciwko bolszewikom. Wsparciu „ochotników” miało także służyć wysłanie w grudniu 1918 r. do Odessy kontyngentu wojsk francusko-greckich¹⁹.

Poparcie Armii Ochotniczej i jej dowódcy gen. Antona Denikina spowodowało, iż rządy mocarstw Ententy nadal nie uznawały niepodległości republik zakau-

¹⁶ MAE N, Petrograd, vol. 10; MAE P, Série: Y Internationale 1918-1940 (Y), vol. 15, s. 284; *Diplomacy in the Near East. A Documentary Record*, vol. 2: 1914-1956, (red.), J. C. Hurewitz, Princeton 1956, s. 36-37.

¹⁷ MAE P, Série: Europe 1918-1940 (Europe), URSS, vol. 832, s. 13, s. 16; tamże, vol. 833, s. 129; A. B. Kadiszew, *Intierwiencya i graždanskaja wojna w Zakawkazje*, Moskwa 1960, s. 164; R. G. Hovannisian, *The Republic...*, vol. 1, s. 60; T. Swietochowski, *The Russian...*, dz. cyt., s. 141; W. Materski, *Georgia...*, dz. cyt., s. 103-104.

¹⁸ MAE P, Levant, Caucase-Kurdistan, vol. 3, s. 165-166; D. Lloyd George, *Prawda o traktacie wersalskim*, t. II, Warszawa 1939, s. 342; P. Olszewski, *Polityka...*, dz. cyt., s. 68-70.

¹⁹ G. A. Brinkley, *The Volunteer Army and Allied Intervention in a South Russia 1917-1921. A Study in Politics and Diplomacy of the Russian Civil War*, Notre Dame 1966, s. 89; P. Masson, *La Marine Française et la Mer Noire (1918-1919)*, Paris 1982, s. 71-73; J. J. Bruski, *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919-1924)*, Kraków 2000, s. 61.

kaskich²⁰. Zwłaszcza, że gen. Denikin był przeciwnikiem niepodległości Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu, uważając ich obszar za część Rosji.

Jednak obecność wojsk brytyjskich w republikach zakaukaskich spowodowała, iż dowództwo brytyjskie w tym regionie musiało nawiązać stosunki z lokalnymi rządami, aby ułatwić obecność swoich oddziałów, a zarazem ułatwić zakup i wywóz surowców brytyjskim firmom. Taka polityka była szczególnie ważna w relacjach Brytyjczyków z rządem Azerbejdżanu, dlatego gen. Thomson współpracował z rządem Fathali Khan Khoiskiego w Baku oraz zaakceptował istnienie azerbejdżańskiego parlamentu²¹. Podobnie wyglądały stosunki dowództwa brytyjskiego na Południowym Kaukazie z władzami w Tyflisie (Tbilisi) i w Erewaniu.

Taka przychylna postawa lokalnych władz brytyjskich wobec rządów republik zakaukaskich, sprzeczna z oficjalnym stanowiskiem rządu w Londynie, wynikała także z geopolitycznej oceny sytuacji na Południowym Kaukazie w kontekście przyszłych relacji rosyjsko-brytyjskich reprezentowanej przez część kół politycznych i wojskowych Wielkiej Brytanii. Część brytyjskich dyplomatów i wojskowych wywodzących się szczególnie z brytyjskich formacji wojskowych stacjonujących w Indiach uważała, iż po obaleniu władzy bolszewików Rosja wróci do tradycyjnej rywalizacji z Wielką Brytanią o wpływy na Bliskim i Środkowym Wschodzie. Dlatego należy wykorzystać chwilowe osłabienie Rosji, aby stworzyć na Południowym Kaukazie barierę z probrytyjsko nastawionych państw, które w przyszłości utrudniłyby ekspansję Rosji w kierunku południowymi oraz dałyby Wielkiej Brytanii czas na umocnienie jej pozycji w Mezopotamii i Persji²².

Obecność militarna państw Ententy na Zakaukaziu spowodowała, iż kwestią określenia polityki zwycięskich mocarstw wobec republik zakaukaskich zajmowali się także przedstawiciele mocarstw w trakcie Konferencji Pokojowej w Paryżu. Już na początku jej obrad 28 stycznia 1919 r. premier brytyjski Dawid Lloyd George wskazał, iż rząd w Londynie traktuje obecność swoich wojsk w tym regionie jako tymczasową. Ponadto nie był on zainteresowany sprawowaniem kontroli nad tym obszarem w ramach mandatu z ramienia Ligi Narodów²³.

Wypowiedź polityka brytyjskiego zapoczątkowała toczące się przez kilka miesięcy dyskusje w trakcie obrad Konferencji Pokojowej w Paryżu wśród przedstawicieli Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch i USA na temat zastąpienia wojsk angielskich na Zakaukaziu przez oddziały Włoch i USA oraz przejęcia przez te mocarstwa powiernictwa mandatowego nad częścią lub całością terytorium Południowego Kaukazu. Rozmowy te były prowadzone przede wszystkim w kontekście

²⁰ MAE N, Londres Ambassade 1914-1920, Série B (Londres B), vol. 45; MAE P, Conférence de la Paix (Paix), vol. 298, s. 48, MAE P, Europe, URSS, vol. 832, s. 7; MAE P, Levant, Caucase-Kurdistan, vol. 3, s. 15-18; *I Documenti Diplomatici Italiani*, seste serie: 1918-1922 (DDI), vol. I, Roma 1955, s. 265.

²¹ G. A. Brinkley, *The Volunteer Army and Allied Intervention in a South Russia 1917-1921. A Study in Politics and Diplomacy of the Russian Civil War*, dz. cyt., s. 89, 95-97; T. Swietochowski, *The Russian...*, dz. cyt., s. 145-146.

²² P. Olszewski, *Polityka...*, dz. cyt., s. 58.

²³ Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The Paris Peace Conference 1919 (PRFRUS PPC), vol. III, Washington 1942, s. 758-771; P. Olszewski, *Ententa wobec tzw. mandatu zakaukaskiego (1919-1920)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, T. XXXII (1997), s. 50-51.

zapewnienia opieki mandatowej z ramienia Ligi Narodów dla ludności ormiańskiej w Turcji, aby uchronić tę ludność przed negatywnymi skutkami jej pozostawienia pod władzą turecką. W trakcie początkowej dyskusji na temat powiernictwa mandatowego nad obszarami Armenii tureckiej, stanowiącej obszar Anatolii wschodniej graniczącej z Zakaukaziem, proponowano rozszerzyć ten mandat na terytorium Zakaukazia, obejmując także Armenię rosyjską, czyli istniejącą na tym terenie Demokratyczną Republikę Armenii oraz Gruzję²⁴. Dyskusje dyplomatów zachodnich na temat mandatu ormiańskiego na początku 1919 r. spowodowały, iż problem zakaukaski w polityce mocarstw zachodnich w tym okresie był związany z polityką mocarstw Ententy nie tylko wobec Rosji, ale także wobec Turcji.

W lutym 1919 r. w trakcie obrad Konferencji Pokojowej w Paryżu pojawił się projekt objęcia powiernictwem mandatowym Gruzji i Azerbejdżanu przez Włochy, przy jednoczesnym pozostawieniu mandatu nad Armenią turecką i rosyjską Stanom Zjednoczonym. Jednocześnie wojska włoskie miałyby zastąpić oddziały angielskie w Gruzji i Azerbejdżanie. Politycy włoscy początkowo wyrazili zainteresowanie tą propozycją wysuniętą przez D. Lloyd George'a²⁵.

W marcu 1919 r. brytyjski premier D. Lloyd George'a i francuski premier Georges Clemenceau wywierali naciski na płk Edwarda House'a, bliskiego współpracownika amerykańskiego prezydenta Woodrow T. Wilsona, aby rząd USA podjął się mandatu ormiańskiego. Zresztą prezydent Wilson wydawał się być w tym okresie bardzo przychylnie nastawiony wobec projektu amerykańskiego mandatu nad Armenią²⁶.

Szczególnie aktywna w forsowaniu pomysłu mandatów USA i Włoch nad częściami Zakaukazia była dyplomacja brytyjska. Wynikało to w dużym stopniu z faktu, iż obecność wojsk angielskich na obszarze Południowego Kaukazu okazała się o wiele trudniejsza, niż początkowo przewidywali brytyjscy wojskowi i dyplomaci. Aby utrzymać przynajmniej pozory stabilizacji sytuacji wewnętrznej na Zakaukaziu, wojskowi brytyjscy musieli ingerować w liczne spory terytorialne w tym regionie. Spośród nich do najważniejszych należał konflikt między Gruzją i Armią Ochotniczą o zwierzchnictwo nad Abchazją oraz spór ormiańsko-azerbejdżański o Górski Karabach i Nachiczewan.

Konflikt między Gruzją i Armią Ochotniczą o Abchazję rozpoczął się już latem 1918 r., gdy 5 lipca 1918 r. wojska gruzińskie zajęły Soczi. We wrześniu 1918 r. doszło do rozmów przedstawicieli rządu gruzińskiego z reprezentacją dowództwa Armii Ochotniczej. W ich trakcie „ochotnicy” domagali się rezygnacji Gruzji z Soczi. Jednak rząd Gruzji odrzucił to żądanie i rozmowy zakończyły się fiaskiem²⁷.

²⁴ PRFRUS PPC, vol. III, s. 816-817.

²⁵ DDI, vol. II, s. 190-191, 209-211; PRFRUS PPC, vol. III, s. 955-956; P. Olszewski, „*Notiziario Commerciale*” – przyczynek do historii gruzińsko-włoskich kontaktów gospodarczych w latach 1919-1921, „Pro Georgia. Prace i Materiały do Dziejów Stosunków Gruzji i Polski”, R. VI, Warszawa 1997, s. 38-39.

²⁶ MAE N, Ankara, vol. 1, s. 40-42; D. Lloyd George, *Prawda o traktacie wersalskim*, T. I, s. 261; P. C. Helmreich, *From Paris to Sévres. The Partition of the Ottoman Empire at the Paris Peace Conference of 1919-1920*, Ohio 1974, s. 50.

²⁷ W. Materski, *Georgia...*, dz. cyt., s. 74-76.

W styczniu 1919 r. doszło do wznowienia walk i na początku lutego 1919 r. siły „białych” zajęły Soczi, wypierając z miasta formacje gruzińskie. Armia Ochotnicza podjęła te działania pomimo nacisków ze strony przedstawicieli dowództwa brytyjskiego na Południowym Kaukazie. W specjalnej nocy wystosowanej 22 stycznia 1919 r. do gen. A. Denikina zakazało ono wkraczania oddziałów „ochotników” w głąb Abchazji bez porozumienia z dowództwem brytyjskim²⁸. Po zawieszeniu działań militarnych w Abchazji przedstawiciele rządu gruzińskiego ustali z reprezentantami Sprzymierzonych, że niewielkie oddziały brytyjskie będą rozmieszczone między wojskami gruzińskimi i „białych”. Jednak formacje te miały być rozmieszczone w ten sposób, iż sankcjonowały zajęcie terenów południowej Abchazji przez Armię Ochotniczą²⁹. Takie stanowisko dowództwa brytyjskiego na Zakaukaziu wynikało z faktu, iż niewielkie oddziały brytyjskie nie były w stanie przeciwstawić się „ochotnikom”. Ponadto Armia Ochotnicza była popierana przez rząd brytyjski, natomiast wiosną 1919 r. Gruzja nie była żadną liczącą się alternatywą dla tej formacji w walce przeciwko bolszewikom.

W kwietniu 1919 r. doszło do wznowienia walk między Armią Ochotniczą i Gruzją w Abchazji. Wykorzystując zaangażowanie „białych” w walki przeciwko bolszewikom, wojska gruzińskie zaatakowały 17 kwietnia 1919 r. Abchazję, zajmując jej obszar aż do rzeki Mechadyr. Ponownie interweniowali Anglicy, którzy tym razem domagali się, aby wojska gruzińskie wycofały się na dawne pozycje na południe zajmowane przed ofensywą kwietniową. W trakcie rozmów w maju 1919 reprezentantów rządu w Tyflisie z gen. Williamem H. Beach przedstawicielem Brytyjczyków strona gruzińska wyraziła zgodę na to żądanie pod warunkiem, że tereny opuszczone przez siły gruzińskie nie zostaną zwrócone „ochotnikom”, ale zostaną zamienione w strefę buforową kontrolowaną przez wojska angielskie lub włoskie. Ostatecznie rozmowy zakończyły się fiaskiem, ponieważ gen. Beach nie mógł obiecać wprowadzenia wojsk alianckich do południowej Abchazji. Ponadto nie mógł wyrazić zgody na żądanie rządu gruzińskiego, aby udzielić Gruzji formalnej gwarancji w imieniu rządu w Londynie, że Armia Ochotnicza nie zaatakuje tej zakaukaskiej republiki³⁰.

W okresie obecności wojsk brytyjskich na Południowym Kaukazie wydawało się, iż Brytyjczycy odnieśli sukces w zakończeniu innych konfliktów terytorialnych w tym regionie: sporów między Armenią i Azerbejdżanem o zwierzchnictwo nad Górskim Karabachem i Nachiczewanem. Konflikty o przynależność państwową tych regionów wybuchły już po proklamowaniu niepodległości Azerbejdżanu i Armenii 28 maja 1918 r.

Szczegółne spory wzbudzał konflikt w Górskim Karabachu, gdzie przewagę uzyskiwała lokalna ludność ormiańska, której oddziały do końca 1918 r. opanowały większość terenów zamieszkałych przez Ormian w Karabachu. Po wkroczeniu

²⁸ Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine, Nanterre, France, Archives de la République Indépendante de la Géorgie (1918-1921) (AR), vol. 70.

²⁹ „Diemokratyczskoje prawitielstwo” Gruzii i anglijskoje komandowanije, (red.), S. J. Sef, Tiflis 1928, s. 24-27; A. I. Denikin, *Oczerki russkoj smuty*, T. IV: *Woorużonnyje Siły Juga Rosii*, Berlin 1925, s. 156.

³⁰ „Diemokratyczskoje prawitielstwo”..., dz. cyt., s. 53-56; A. I. Denikin, *Oczerki...*, dz. cyt., s. 161-162; W. Materski, *Georgia...*, dz. cyt., s. 119.

wojsk brytyjskich na Zakaukazie gen. Thomson nakazał wstrzymanie ormiańskiej ofensywy i do Górskiego Karabachu wprowadzono niewielkie siły brytyjskie³¹. Następnie 15 stycznia 1920 r. gen. Thomson przekazał Górski Karabach pod tymczasową administrację republiki azerbejdżańskiej. Decyzja ta została potwierdzona 3 kwietnia 1919 r.³². Należy sądzić, iż decyzja o przekazaniu Górskiego Karabachu Azerbejdżanowi wbrew stanowisku lokalnej ludności ormiańskiej wynikała ze wspomnianej już proazerbejdżańskiej postawy lokalnego dowództwa brytyjskiego na Zakaukaziu, która miał ułatwić firmom brytyjskim wywóz ropy naftowej z Azerbejdżanu.

Natomiast 24 kwietnia 1919 r. dowództwo brytyjskie na Zakaukaziu przekazało Armenii władzę nad Nachiczewanem³³. Tę decyzję, podjętą z kolei wbrew proazerbejdżańskiej postawie mużułmańskiej ludności Nachiczewanu, należy traktować jako rekompensatę dla Armenii za utratę innych ziem na rzecz Azerbejdżanu.

Jednak decyzje Brytyjczyków o przynależności Górskiego Karabachu i Nachiczewanu okazały się nietrwałe. Już w końcu czerwca 1919 r., po wycofaniu nielicznych oddziałów brytyjskich z Nachiczewanu, w regionie tym doszło do wybuchu antyormiańskiego powstania. W jego rezultacie nieliczne ormiańskie oddziały i administracja musiały opuścić Nachiczewan do końca lipca 1919 r.³⁴. Podobna sytuacja miała miejsce kilka miesięcy później w Górskim Karabachu. Po okresie pozornej stabilizacji sytuacji wewnętrznej w regionie oraz prób normalizacji stosunków między lokalną ludnością ormiańską i przedstawicielami administracji azerbejdżańskiej w regionie, w marcu 1920 r. doszło do wybuchu antyazerbejdżańskiego powstania w Górskim Karabachu³⁵.

Zarówno przykład Nachiczewanu, jak i Górskiego Karabachu, pokazywał, iż narzucone przez Brytyjczyków decyzje terytorialne były bardzo nietrwałe i utrzymywały się przede wszystkim dzięki obecności kontyngentu wojsk angielskich w tych regionach. Natomiast po wycofaniu Brytyjczyków z Zakaukazia okazywały się niemożliwe do dalszego utrzymania.

Należy sądzić, iż obawa rządu w Londynie przed dalszym uwikłaniem się w narastające konflikty terytorialne na Południowym Kaukazie była jedną z głównych powodów decyzji rządu Dawida Lloyd George'a o wycofaniu swoich wojsk z tego obszaru. Ewakuacja wojsk brytyjskich z Zakaukazia rozpoczęła się latem 1919 r.³⁶. Wynikała ona także ze zmian w rosyjskiej polityce rządu brytyj-

³¹ R. G. Hovannisian, *The Republic...*, dz. cyt., s. 86, 89; A. T. Minassian, *La République d'Arménie 1918-1920*, Paris 1989, s.133.

³² T. Świątochowski, *Russia and Azerbaijan...*, dz. cyt., s. 76; R.G. Hovannisian, *The Republic...*, vol. I, s. 162; P. Olszewski, *Polityka...*, dz. cyt., s. 101.

³³ MAE P, *Levant, Caucase-Kurdistan*, vol. 4, s. 92, 101-102; AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 43, s. 50.

³⁴ A. Ter Minassian, dz. cyt., s. 128-129; R. G. Hovannisian, *The Republic of Armenia*, Vol. II: From Versailles to London, 1919-1920 r., Berkeley 1982, s. 65-71; A. L. Altstadt, *The Azerbaijani Turks. Power and Identity under Russian Rule*, Stanford 1992, s.105.

³⁵ F. Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia (1917-1921)*, New York 1951, s. 283-284; T. Świątochowski, *Azerbejdżan i Rosja. Kolonializm, islam i narodowość w podzielonym kraju*, Warszawa 1998, s. 111; A. L. Altstadt, *The Azerbaijani Turks. Power and Identity under Russian Rule*, dz. cyt., s. 103.

³⁶ AAN, L, sygn. 936, s. 41; PRFRUS PPC, vol. VII, s. 647-648; Documents on British Foreign

skiego. Władze brytyjskie stopniowo rezygnowały z bezpośredniego zaangażowania swoich wojsk w Rosji w zamian intensyfikując dostawy sprzętu wojskowego dla Armii Ochotniczej. Rozpoczęła ona od lipca 1919 r. ofensywę w kierunku Moskwy. Podobne stanowisko prezentowała Francja, która już w kwietniu 1919 r. wycofała swoje oddziały z Rosji południowej³⁷.

Oddziały brytyjskie zostały wycofane z Zakaukazia do końca października 1919 r. Nie oznaczało to jednak rezygnacji Londynu z aktywności szczególnie gospodarczej w tym regionie. Zwłaszcza, że nadal wojska brytyjskie kontrolowały Batumi – najważniejszy port czarnomorski Południowego Kaukazu, poprzez który wywożono surowce z Zakaukazia³⁸.

Także sojusznicy Wielkiej Brytanii, szczególnie Francja i Włochy, próbowały prowadzić aktywną działalność zwłaszcza ekonomiczną na terenie republik zakaukaskich. Szef francuskiej misji wojskowej na Zakaukaziu ppłk Pierre August Chardigny wskazywał na atrakcyjność regionu dla firm francuskich, jako rynku zbytu dla francuskich towarów przemysłowych oraz obszar, gdzie można zakupić duże ilości różnego rodzaju surowców. W styczniu 1919 r. w Tyflisie rozpoczęła działalność Francusko-Gruzińska Izba Handlowa, która uzyskała poparcie Chardigny³⁹.

Także Włosi wykazywali duże zainteresowanie działalnością gospodarczą na Zakaukaziu. W maju 1919 r. w Gruzji, a następnie w Azerbejdżanie, przebywała włoska misja wojskowa pod kierownictwem płk Melchiade Gabby, która także interesowała się możliwością ożywienia włosko-zakaukaskich kontaktów gospodarczych⁴⁰.

Jej obecność nie oznaczała jednak wysłania wojsko włoskich na Południowy Kaukaz, aby zastąpiły Brytyjczyków na tym obszarze. Pomimo wspomnianych już ożywionych dyskusji wiosną 1919 r. wśród uczestników Konferencji Pokojowej w Paryżu na temat zastąpienia wojsk brytyjskich na Zakaukaziu przez formacje włoskie i amerykańskie, ostatecznie w sierpniu 1919 r. zarówno rząd włoski, jak i amerykański, odmówił wysłania swoich wojsk do tego regionu oraz przejęcia powiernictwa mandatowego nad jego częścią. Negatywna odpowiedź w przypadku Włochów wynikała ze zmiany rządu w tym państwie oraz ocen, iż obecność wojskowa w Gruzji i Azerbejdżanie będzie zbyt kosztowna dla budżetu państwa włoskiego, przeżywającego kryzys gospodarczy⁴¹. Natomiast odmowa władz amerykańskich wynikała z narastających dążeń izolacjonistycznych w USA⁴².

Policy, 1919-1939. First Series, (DBFP), vol. III, London 1949, s. 482-484, 533.

³⁷ S. de Gasquet, *La France et les mouvements nationaux ukrainiens*, [w:] *Recherches sur la France et le Problème des Nationalités pendant la Première Guerre Mondiale (Pologne, Ukraine, Lithuanie)*, sous la direction de G. H. Soutou, Paris 1995, s. 166-168; P. Masson, *La Marine Française et la Mer Noire (1918-1919)*, dz. cyt., s. 193-200.

³⁸ R. G. Hovannisian, *The Republic...*, dz. cyt., s. 109; P. Olszewski, „Kwestia batumska” w *polityce Ententy po I wojnie światowej*, „Dzieje Najnowsze”, R.XXXI (1999), nr 1, s. 52.

³⁹ MAE P. Levant, *Caucase-Kurdistan*, vol. 3, s. 233; A. I. Czocheli, *Politika Francji w otnoszeniu Gruzji w 1917-1921 godach*, Tbilisi 1980, s. 18-24, 34.

⁴⁰ MAE P. Levant, *Caucase-Kurdistan*, vol. 4, s.131, 149; P. Olszewski, *Polityka...*, dz. cyt., s. 115.

⁴¹ MAE P. Europe, *Italie*, vol. 78, s. 155; PRFRUS PPC, vol. V, s. 688-689; tamże, vol. VII, *Washington*, s. 649; T. Wituch, *Od Trypolis do Lozanny. Polityka Włoch wobec Turcji i Bliskiego Wschodu w latach 1912-1922*, Warszawa 1986, s. 142.

⁴² J. Kiwerska, *Między izolacjonizmem a zaangażowaniem. Europa w polityce Stanów Zjednoczo-*

Jednak jeszcze przed tymi decyzjami uczestnicy paryskiej konferencji pokojowej 5 lipca 1919 r. przyjęli rezolucję o stworzeniu urzędu Wysokiego Komisarza do Spraw Armenii z ramienia rządów USA, Francji, Włoch i Wielkiej Brytanii oraz mianowaniu na to stanowisko amerykańskiego pułkownika Williama N. Haskell⁴³. Pomimo, iż decyzja ta miała służyć przede wszystkim ułatwieniu koordynacji pomocy humanitarnej państw zachodnich dla ludności ormiańskiej w Armenii tureckiej i rosyjskiej, to jednocześnie mogła stworzyć wrażenie wśród Ormian i części proormiańsko nastawionej opinii publicznej w państwach europejskich i w Stanach Zjednoczonych, iż jest to krok w kierunku realizacji w przyszłości planu amerykańskiego mandatu nad Armenią. Tak zresztą interpretowała tę decyzję przynajmniej część przedstawicieli władz brytyjskich na Zakaukaziu⁴⁴.

Sytuacja polityczna, a przede wszystkim militarna republik zakaukaskich zaczęła ulegać radykalnym zmianom u schyłku 1919 r. i na początku 1920 r. Wynikały one z przeobrażeń sytuacji w Rosji. Ofensywa Armii Ochotniczej w kierunku Moskwy zakończyła się klęską i od końca października 1919 r. Armia Czerwona przeszła do kontrofensywy wypierając siły „ochotników” na południe⁴⁵. W marcu 1920 r. oddziały „białych” musiały opuścić Północny Kaukaz, który został opanowany przez bolszewików⁴⁶.

Klęski Armii Ochotniczej późną jesienią 1919 r. spowodowały, iż uczestnicy Konferencji Pokojowej w Paryżu musieli zmienić swoją politykę wobec kwestii rosyjskiej, w tym także wobec państw południowokaukaskich. W grudniu 1919 r. przedstawiciele zwycięskich mocarstw wysunęli koncepcję stworzenia „kordonu sanitarnego” z państw sąsiadujących z Rosją od zachodu. Miały one stworzyć barierę, która odizolowałaby zanarchizowaną Rosję od reszty kontynentu europejskiego. Do państw tworzących tę barierę zaliczono obok Polski, Finlandii i państw nadbałtyckich, także republiki zakaukaskie. 13 grudnia 1919 r. reprezentanci zwycięskich mocarstw – uczestników Konferencji Pokojowej uchwalili rezolucję, w której stwierdzono, iż państwom tym zostanie udzielona wszelkiego rodzaju pomoc w przypadku, gdy będzie zagrożona ich niepodległość⁴⁷. Te wyraźne zmiany w polityce rosyjskiej zwycięskich mocarstw związane były także z rezygnacją mocarstw z dalszej pomocy materialowej dla ośrodków „białych” w Rosji w ich walce z bolszewikami, które to wsparcie okazało się nieskuteczne w walce z „czerwonymi”.

Ponieważ w styczniu 1920 r. nadal rosła groźba podporządkowania Południowego Kaukazu Rosji Radzieckiej, gdyż Armia Czerwona kontynuowała zwycięską ofensywę przeciwko „ochotnikom” w kierunku południowym. Dlatego przedstawiciele państw Ententy 11 stycznia 1920 r. podjęli decyzję o uznaniu *de facto* rządów Gruzji i Azerbejdżanu, natomiast 19 stycznia 1920 r. uznano także *de facto*

nich od Wilsona do Roosevelta, Poznań 1995, s. 90-91.

⁴³ PRFRUS PPC, vol. VI, s. 741; tamże, vol. VII, s. 28.

⁴⁴ AR, vol. 68; DBFP, vol. III, s. 324-325.

⁴⁵ DBFP, vol. III, s. 647, 672-673.

⁴⁶ PRFRUS PPC, vol. IX, s. 837-838; S. Ciesielski, *Rosja-Czeczenia. Dwa stulecia konfliktu*, Wrocław 2003, s. 119.

⁴⁷ PRFRUS PPC, Vol. IX, s. 847-857; *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1919 Russia (PRFRUS Russia 1919)*, Washington 1937, s. 126.

rząd Armenii⁴⁸. Ta diametralna zmiana zakaukaskiej polityki zwycięskich mocarstw, które do tej pory nie uznawały niepodległości republik zakaukaskich, wynikała przede wszystkim z próby wzmocnienia wewnętrznego tych krajów, aby mogły przeciwstawić się bolszewikom.

W toku styczniowych posiedzeń Konferencji Pokojowej debatowano również nad możliwością militarnego wzmocnienia państw południowokaukaskich. 19 stycznia 1920 r. na posiedzeniu Rady Premierów zwycięskich mocarstw w Paryżu po raz pierwszy wysłuchano wypowiedzi w trakcie obrad konferencji przedstawicieli rządów Gruzji i Azerbejdżanu na temat możliwości przeciwstawienia się tych państw groźbie sowietyzacji. Zarówno dyplomaci gruzińscy, jak i azerbejdżańscy wskazywali na znaczny potencjał mobilizacyjny obydwu państw, które przy pomocy dostaw uzbrojenia od zwycięskich mocarstw będą w stanie przeciwstawić się Armii Czerwonej⁴⁹.

Te optymistyczne oceny dyplomatów zakaukaskich podważały raporty ekspertów wojskowych Aliantów, którzy wskazywali, iż bez wysłania znacznych sił zbrojnych mocarstw alianckich, obejmujących co najmniej 3 dywizje piechoty oraz bez możliwości kontroli Morza Kaspijskiego przez Brytyjską Marynarkę Wojenną, republiki zakaukaskie nie będą mogły skutecznie przeciwstawić się atakowi Armii Czerwonej. Wojskowi wskazywali na brak możliwości wysłania formacji państw zachodnich na Zakaukazie. Poza tym część dyplomatów zachodnich, szczególnie Winston Churchill, obawiała się, że broń wysłana do republik zakaukaskich może dostać się w ręce bolszewików w przypadku podporządkowania tych krajów Rosji Radzieckiej⁵⁰. Pomimo, iż ostatecznie dyplomaci zachodni podjęli decyzję o wysłaniu sprzętu wojskowego do republik zakaukaskich, to brak przekonania o zdolności tych państw do przeciwstawienia się bolszewikom spowodowała, iż pierwsze dostawy broni przybyły na Południowy Kaukaz dopiero w lipcu 1920 r.

Po wycofaniu wojsk brytyjskich z Gruzji i Azerbejdżanu jesienią 1919 r., w Batumi pozostawał jeszcze 2000 kontyngent żołnierzy angielskich. Ofensywa Armii Czerwonej w kierunku Kaukazu w styczniu 1920 r. spowodowała, iż rząd w Londynie, obawiając się, aby Batumi nie wpadło w ręce bolszewików, 12 lutego 1920 r. rozpoczął wycofywanie swoich wojsk z tego portu⁵¹. Co prawda 20 lutego 1920 r. Brytyjczycy zawiesili ewakuację, jednak nieokreślona do tej pory kwestia przyszłej przynależności Batumi stała się przedmiotem obrad konferencji alianckiej w Londynie. 27 lutego 1920 r. Uczestnicy konferencji postanowili stworzyć na obszarze miasta Batumi i prowincji batumskiej „wolne państwo” nadzorowane przez Ligę Narodów. W Batumi miały stacjonować trzy bataliony wojska: brytyjski, francuski i włoski⁵². Jednak narastające niebezpieczeństwo podporządkowania całego Zakaukazia Rosji bolszewickiej spowodowało, iż na kolejnym spotkaniu przedstawicieli zwycięskich mocarstw w Londynie 25 marca 1920 r. zrezygnowano z tego projektu, natomiast Batumi postanowiono przekazać Gruzji⁵³.

⁴⁸ P. Olszewski, *Polityka...*, dz. cyt., s. 160-161, 167-168.

⁴⁹ PRFRUS PPC, vol. IX, s. 892-897.

⁵⁰ DBFP, vol. III, s. 751-755; PRFRUS Russia 1919, s. 902-903.

⁵¹ AAN, L, sygn. 937, s. 77-78; DBFP, vol. XII, London 1962, s. 558, 562.

⁵² MAE N, Londres B, vol. 331; DBFP, vol. VII, s. 253-255.

⁵³ P. Olszewski, *Polityka...*, dz. cyt., s. 178-179.

Kwestia przynależności państwowej Batumi, która była rozważana w trakcie posiedzeń konferencji w Londynie, była ściśle związana z potrzebą wypracowania wspólnego stanowiska Wielkiej Brytanii, Francji i Włoch wobec przebiegu przyszłych granic Armenii. Problem ten był z kolei związany z koniecznością ustalenia warunków traktatu pokojowego z Turcją, którego jednym z elementów było określenie granicy turecko-ormiańskiej w Anatolii wschodniej.

Dyplomaci zachodni w trakcie obrad konferencji najpierw w Londynie w lutym i marcu 1920 r., a następnie w San Remo w kwietniu 1920 r. rozważali możliwość przekazania Armenii znacznej części Anatolii wschodniej kosztem Turcji. Było to zgodne, zarówno z postulatami terytorialnym delegacji rządu ormiańskiego na Konferencję Pokojową w Paryżu, jak i proormiańsko nastawionej dużej części opinii publicznej państw Sprzymierzonych. Dużą rolę w tej kwestii odgrywały także naciski amerykańskiego prezydenta W.T. Wilsona, który pomimo oficjalnego wycofania delegacji USA z obrad paryskiej konferencji pokojowej, pod wpływem silnego lobby proormiańskiego w Stanach Zjednoczonych, wywierał naciski na uczestników konferencji, aby uznać roszczenia ormiańskie wobec terytorium wschodniej Turcji⁵⁴.

Problem granicy ormiańsko-tureckiej omawiano już w trakcie obrad konferencji w Londynie w marcu 1920 r. Już wówczas wojskowi eksperci aliantów, szczególnie Brytyjczycy, opowiadali się przeciwko przekazaniu Armenii zbyt dużego obszaru wschodniej Turcji. Wskazywali oni, iż Armenia nie posiadała wystarczającej liczby żołnierzy, aby opanować i utrzymać tereny Armenii tureckiej, które były jednym z głównych centrów rozwijającego się ruchu nacjonalistów tureckich. Podkreślano, iż w przypadku przekazania tych ziem Armenii potrzebne byłoby wysłanie około 60 000 żołnierzy alianckich, aby zabezpieczyć władzę Armenii nad tym regionem⁵⁵.

Negatywne stanowisko zwycięskich mocarstw w kwestii przyznania Armenii terytoriów Turcji zostało potwierdzone w trakcie kolejnej konferencji Sprzymierzonych w San Remo w kwietniu 1920 r. Jednocześnie ze względów w dużym stopniu propagandowych uczestnicy konferencji wystosowali 26 kwietnia 1920 r. apel do prezydenta W.T. Wilsona, aby podjął się roli arbitra w sprawie ustalenia przebiegu granicy ormiańsko-tureckiej⁵⁶. 22 maja 1920 r. amerykański prezydent przyjął tę propozycję⁵⁷.

Po zakończeniu Konferencji w San Remo na Zakaukaziu doszło do wydarzeń, które całkowicie zmieniły sytuację w regionie. 27 kwietnia 1920 r. wprowadzono władzę radziecką w Azerbejdżanie, który został całkowicie podporządkowany Rosji bolszewickiej⁵⁸. Sowietyzacja Azerbejdżanu i znacjonalizowanie przez nowy rząd komunistyczny przemysłu naftowego oznaczało przerwanie wywozu ropy naftowej z Azerbejdżanu przez firmy brytyjskiej i inne państwa zachodnie. Od tej chwili cała wydobyta ropa naftowa zaczęła być wysyłana do Rosji Radzieckiej.

⁵⁴ Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1920 (PRFRUS 1920), vol. III, Washington 1936, s. 752.

⁵⁵ DBFP, vol. XIII, London 1963, s. 36-38.

⁵⁶ PRFRUS 1920, vol. III, s. 779-783; P. Olszewski, *Polityka...*, dz. cyt., s. 202-203.

⁵⁷ PRFRUS 1920, vol. III, s. 783.

⁵⁸ F. Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia (1917-1921)*, dz. cyt., s. 283-285; T. Swietochowski, *The Russian...*, dz. cyt., s. 180-182; tenże, *Azerbejdżan i Rosja...*, dz. cyt., s. 112-113.

Z inicjatywy Moskwy władze radzieckiego Azerbejdżanu zaatakowały Gruzję i Armenię. Atak przeciwko Gruzji rozpoczął się 2 maja 1920 r. Jednak w związku z intensyfikacją walk na Ukrainie wynikających z rozpoczęcia „wyprawy kijowskiej” przez wojska polsko-ukraińskiej, bolszewicy musieli zrezygnować z ofensywy w kierunku Tyflisi. 7 maja 1920 r. podpisano traktat pokojowy między Gruzją i Rosją Radziecką, natomiast 12 czerwca 1920 r. zawarto gruzińsko-azerbejdżański układ pokojowy. Pierwsze oceny tych porozumień sformułowane przez przedstawicieli państw zachodnich na Zakaukaziu wskazywały, być może trochę przesadnie, iż układy te oznaczały niemal całkowite podporządkowanie się Gruzji Rosji bolszewickiej⁵⁹. Azerbejdżan rozpoczął także walki zbrojne przeciwko Armenii, wysyłając swoje oddziały do Górskiego Karabachu, gdzie już od marca 1920 r. miało miejsce lokalne powstanie ormiańskie przeciwko władzy Baku nad tym obszarem.

Komplikująca się sytuacja na Zakaukaziu spowodowała, iż 17 czerwca 1920 r. rząd brytyjski podjął decyzję o ewakuacji swoich oddziałów z Batumi i przekazaniu tego portu Gruzji. W Batumi od 20 maja 1920 r. stacjonował także batalion francuski. Aby osłabić negatywny wydzźwięk wycofania się oddziałów alianckich z ostatniego punktu na Południowym Kaukazie i zlikwidować wrażenie tej ewakuacji, jako ucieczki Brytyjczyków przed groźbą ataku ze strony oddziałów bolszewickich na Batumi, wysłano specjalnego przedstawiciela rządu brytyjskiego płk Claude’a B. Stokesa. 28 czerwca 1920 r. podpisał on porozumienie z rządem Noe Żordanii o przekazaniu przez Wielką Brytanię prowincji batumskiej Gruzji. Na mocy tego samego porozumienia rząd gruziński zagwarantował Armenii i Azerbejdżanowi możliwość swobodnego korzystania z batumskiego portu dla wywozu swoich towarów za granicę. Ostatecznie 7 lipca 1920 r. wojska gruzińskie zajęły Batumi, natomiast 9 lipca 1920 r. zakończono ewakuację sił Sprzymierzonych z miasta i prowincji⁶⁰.

Wycofanie wojsk angielskich i francuskich nie oznaczało jednak zamknięcia kwestii południowokaukaskiej w polityce zwycięskich mocarstw. Państwa zachodnie zdecydowały się ostatecznie wesprzeć militarnie Armenię i Gruzję. 15 lipca 1920 r. do portu w Poti dotarły pierwsze dostawy brytyjskiego uzbrojenia dla Armenii. Obejmowały one 25 000 karabinów, 400 karabinów maszynowych oraz 56 mln sztuk amunicji. W zamian za zgodę rządu gruzińskiego na tranzyt tego ładunku przez terytorium Gruzji uzyskał on 27% całej dostawy⁶¹.

Dostawy uzbrojenia dla Armenii poprawiły krytyczną sytuację armii ormiańskiej, która nadal toczyła walki w Górskim Karabachu i Zangezurze z bolszewickim Azerbejdżanem wspieranym przez oddziały Rosji Radzieckiej. Ponieważ walki

⁵⁹ MAE N, Rome Quirinal Ambassade, Série A (Rome A), vol. 620; tamże, vol. 627; MAE N, Londres B, vol. 51; MAE P, Europe, URSS, vol. 653, s. 70; *Okkupacja i faktyczeska aneksija Gruzii. O političeskoj i prawowoj ocenke naruszenia dogowora mieźdu Gruzijej i Sowietsoj Rossijej ot 7 maja 1920 goda. Dokumenty i matieriały*, Tbilisi 1990, s. 77-83, W. Materski, *Georgia...*, dz. cyt., s. 176-179; P. Olszewski, *Polityka bolszewików wobec niepodległej Gruzji w latach 1918-1921*, „Dzieje Najnowsze”, R. XXIX (1997), nr 3, s. 12-14.

⁶⁰ P. Olszewski, *Polityka bolszewików wobec niepodległej Gruzji w latach 1918-1921*, dz. cyt., s. 215-218.

⁶¹ MAE P, Europe, URSS, vol. 644, s. 97; AA, Série: 20N, vol. 186.

z Armenią powodowały konieczność zaangażowania dużych sił Armii Czerwonej, które były potrzebne do walki przeciwko Polakom oraz pacyfikacji wystąpień antyradzieckich w Azerbejdżanie, dlatego rząd w Moskwie 3 sierpnia 1920 r. zaproponował władzom ormiańskim zawarcie rozejmu. 11 sierpnia 1920 r. władze w Erewanie zaakceptowały tę propozycję. Ustalono, iż wojska bolszewickie dokonają tymczasowej okupacji obszarów spornych między Armenią i Azerbejdżanem: Karabachu, Zangezuru i Nachiczewanu. Natomiast o ich ostatecznej przynależności państwowej miały zdecydować przyszłe ormiańsko-azerbejdżańskie rokowania pokojowe⁶².

Dzień wcześniej, 10 sierpnia 1920 r. państwa Ententy podpisały traktat pokojowy z Turcją w Sèvres pod Paryżem. Porozumienie to miało duże znaczenie z punktu widzenia zakaukaskiej polityki mocarstw, ponieważ Demokratyczna Republika Armenii obok Francji, Wielkiej Brytanii i Włoch była sygnatariuszem tego traktatu. Mogło to świadczyć o pełnoprawnym traktowaniu Armenii przez zwycięskie mocarstwa. Mogło także na to wskazywać podpisanie tego samego dnia porozumienia Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch, Japonii z Armenią w sprawie zagwarantowania praw mniejszościom narodowym w tym kraju. W porozumieniu znalazło się stwierdzenie o uznaniu Demokratycznej Republiki Armenii przez mocarstwa za niepodległe państwo, z którym nawiążą stosunki dyplomatyczne⁶³. Co prawda traktat sevrski ostatecznie nie wszedł w życie w związku z przeobrażeniami sytuacji wewnętrznej w Turcji, jednak przynajmniej w momencie jego podpisania wydawał się on ważny szczególnie z punktu widzenia wzmocnienia międzynarodowej pozycji politycznej i dyplomatycznej Armenii.

Podobne znaczenie mogła mieć nota amerykańskiego Sekretarza Stanu Bainbridge'a Colby z 10 sierpnia przedstawiająca stosunek rządu USA wobec sytuacji wewnętrznej w Rosji. W dokumencie tym wspomniano o gotowości Stanów Zjednoczonych do uznania niepodległości Armenii w przeciwieństwie do braku zgody dyplomacji amerykańskiej na uznanie niepodległości Gruzji i Azerbejdżanu⁶⁴. Taka postawa dyplomacji amerykańskiej wynikała ze wspomnianych już silnych nastrojów proormiańskich wśród części opinii publicznej USA. Zresztą także w podpisanym w Sèvres traktacie z Turcją, zgodnie z wcześniej przyjętymi ustaleniami konferencji w San Remo, znalazły się wzmianki na temat arbitrażu prezydenta Wilsona w sprawie przebiegu granicy turecko-ormiańskiej. Biorąc pod uwagę wspomniane wyżej proormiańskie nastawienie prezydenta Wilsona, taki sposób wytyczenia zachodniej granicy Armenii wydawał się bardzo korzystny z punktu widzenia interesów Armenii.

Jesienią 1920 r. państwa zachodnie wznowiły dostawy uzbrojenia do Armenii i Gruzji. Dyplomaci państw zakaukaskich rozpoczęli także zabiegi o uznanie *de iure* niepodległości swoich państw przez zwycięskie mocarstwa. Przykładem tych działań były rozmowy gruzińskiego ministra spraw zagranicznych Eugena Gegeczkori 30 września 1920 r. z premierem Francji George Leygues i 21 października

⁶² Tamże; MAE N, Rome A, vol. 627.

⁶³ MAE N, Berlin Ambassade, Série: B (Berlin B), vol. 566; AAN, Delegacja RP przy Lidze Narodów, T. XIII, s. 25-26.

⁶⁴ MAE P, Série: Amérique 1918-1940, États-Unis, vol. 3, s. 13-15; tamże, vol. 77, s. 10-11.

1920 r. z brytyjskim ministrem spraw zagranicznych George N. Curzonem. Jednak zarówno reprezentant Francji, jak i Wielkiej Brytanii, negatywnie ustosunkowali się do tej propozycji. Wskazywali na trudną sytuację polityczną Gruzji oraz wysuwali obawy, iż w przypadku uznania Gruzji i Armenii przez państwa zachodnie będą one musiały także uznać niepodległość Azerbejdżanu, który był zależny od Rosji bolszewickiej⁶⁵.

Przeciwko uznaniu de iure republik zakaukaskich przemawiała także ponownie pogarszająca się sytuacja militarna, szczególnie Armenii. W związku z zakończeniem walk polsko-bolszewickich, rząd Lenina 15 października 1920 r. przerwał rozmowy pokojowe z władzami Armenii. Jednocześnie Armenię zaatakowały od południowego zachodu oddziały nacjonalistów tureckich. W wyniku ofensywy Turków, którzy zajęli znaczną część Armenii, rząd w Erewaniu musiał zgodzić się 18 listopada 1920 r. na podpisanie z nimi zawieszenia broni i oddanie Turkom prowincji Kars i Aleksandropol⁶⁶.

W kilka dni po podpisaniu ormiańsko-tureckiego zawieszenia broni, 22 listopada 1920 r. prezydent Woodrow T. Wilson przedstawił decyzje dotyczące przebiegu granicy ormiańsko-tureckiej. Nie licząc się zupełnie z sytuacją istniejącą w Anatolii wschodniej, amerykański prezydent przekazał Armenii znaczną część tzw. Armenii tureckiej: wilajety Bitlis i Erzerum, wschodnią część wilajetu Wan oraz miasto Tireboli położone nad Morzem Czarnym. W wyniku arbitrażu Armenia uzyskała znaczne obszary Turcji na których dominowała ludność muzułmańska wrogo nastawiona wobec Ormian. Przekazanie tych terenów Armenii było możliwe jedynie w przypadku wysłania dużych amerykańskich sił zbrojnych na terytorium wschodniej Turcji. Jednak taką możliwość wykluczył prezydent Wilson w piśmie wystosowanym 31 listopada 1920 r. do Sekretarza Generalnego Ligi Narodów Erica Drummonda. Dlatego postanowienia arbitrażowe prezydenta Wilsona nie miały żadnego praktycznego znaczenia⁶⁷.

Zdając sobie sprawę z pogarszającą się sytuacji militarnej i politycznej zakaukaskich republik, rządy Armenii i Gruzji, a także demokratyczny rząd azerbejdżański obalony w kwietniu 1920 r. przez komunistów, próbowały wzmocnić pozycję międzynarodową swoich państw w wyniku ich przyjęcia do Ligi Narodów. Miano nadzieję, iż przyjęcie republik zakaukaskich do tej organizacji ułatwi formalne uznanie ich niepodległości przez zwycięskie mocarstwa, które były członkami Ligi Narodów. Jednak ostatecznie 16 grudnia 1920 r. Zgromadzenie Ogólne Ligi Narodów odrzuciło kandydatury tych państw do organizacji. Dominujący wpływ na to negatywne stanowisko Ligi miała postawa przedstawicieli Wielkiej Brytanii, Francji i Włoch. Uważali oni, iż w przypadku przyjęcia państw południowokaukaskich do Ligi Narodów rządy republik zakaukaskich będą domagały się pomocy zbrojnej ze strony innych członków organizacji w przypadku, gdy będzie zagrożona ich niepodległość ze strony bolszewików, albo jak w przypadku Azerbej-

⁶⁵ AR, vol. 96; DBFP, vol. VIII, s. 307-308; tamże, vol. XII, s. 639-641.

⁶⁶ AA, 20N, vol. 186; MAE N, Beyrouth, vol. 173; MAE N, Londres Ambassade 1921-1940, Série: C, vol. 593; AAN, L, sygn. 89, s. 28-29; DBFP, vol. XII, s. 643-644; A. Ter Minassian, dz. cyt., s. 221-222; F. Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia (1917-1921)*, dz. cyt., s. 288.

⁶⁷ MAE P, Série: Société de Nations, vol. 2241, s. 66-80; PRFRUS 1920, vol. III, s. 790, 793, 796-804, 807-808.

dżanu, jego emigracyjny rząd będzie zabiegał o pomoc, aby uwolnić ten kraj spod władzy bolszewików⁶⁸. Sytuacja ta wydawała się bardzo realna zwłaszcza, że jeszcze przed ostatecznym odrzuceniem kandydatur republik przez Ligę Narodów 2 grudnia 1920 r. wprowadzono władzę radziecką w Armenii⁶⁹.

W wyniku sowietyzacji Armenii uległo pogorszeniu położenie wojskowo-polityczno-ekonomiczne Gruzji – ostatniej niepodległej republiki Południowym Kaukazie. Pomimo oficjalnej normalizacji stosunków Gruzji z bolszewicką Rosją i Azerbejdżanem, władze w Moskwie wykorzystywały uzależnienie gospodarki Gruzji od azerbejdżańskiej ropy naftowej, przerywając jesienią dostawy tego surowca i utrudniając funkcjonowanie gospodarki republik. Ponadto władze bolszewickie popierały działalność na terenie Gruzji gruzińskich komunistów, którzy prowadzili agitację antyrządową, wykorzystując pogarszającą się sytuację ekonomiczną szczególnie robotników⁷⁰.

Dyplomaci gruzińscy zdając sobie sprawę z trudnego położenia swojego państwa i groźby jego sowietyzacji podjęli ponowne działania, aby uzyskać uznanie *de iure* niepodległości Gruzji ze strony zwycięskich mocarstw. Mieli oni nadzieję, iż w ten sposób wzmocnią pozycję Gruzji w jej relacjach z bolszewikami. Na działania te pewien wpływ miała także postawa dyplomacji francuskiej, która wydawała się szczególnie przychylnie nastawiona do uznania *de iure* Gruzji. Świadczyła o tym rozmowa ministra spraw zagranicznych Gruzji Eugena Gegeczkori z prezydentem Francji Alexandrem Millerandem 12 stycznia 1921 r. W jej trakcie polityk francuski wskazał, iż Francja już zdecydowała się uznać *de iure* Gruzję, ale nie zostało to jeszcze oficjalnie ogłoszone, gdyż Francja musi podjąć tę decyzję wspólnie z innymi mocarstwami. Dyplomaci gruzińscy uzyskali także informacje, iż rząd Włoch również opowiadał się za uznaniem *de iure* Gruzji⁷¹.

Progruzińska postawa władz francuskich spowodowała, iż Gegeczkori wysłał 21 stycznia 1921 r. notę do Przewodniczącego Rady Najwyższej Sprzymierzonych z prośbą o uznanie *de iure* Gruzji przez Radę Najwyższą. W piśmie wskazywano, iż akt ten ułatwi nawiązanie przez Gruzję kontaktów gospodarczych z państwami europejskimi oraz wzmocni pozycję polityczną republiki. Podkreślano także, iż Gruzja spełnia wszystkie warunki prawa międzynarodowego wymagane od niepodległego państwa.

W odpowiedzi na to pismo Rada Najwyższa Sprzymierzonych 26 stycznia 1921 r. zdecydowała się uznać *de iure* niepodległość Gruzji pod warunkiem, że reprezentant rządu tego kraju wyrazi taką formalną prośbę. 27 stycznia 1920 r.

⁶⁸ P. Olszewski, *Polityka...*, dz. cyt., s. 237-242.

⁶⁹ A. B. Kadiszew, *Intierwienycja i graždanskaja wojna w Zakawkazje*, Moskwa 1960, s. 329-332, F. Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia (1917-1921)*, dz. cyt., s. 288; A. Ter Minassian, dz. cyt., s. 234-235.

⁷⁰ AA, 20N, vol. 186; MAE P, Europe, URSS, vol. 653, s. 79-90; AAN, MSZ, sygn. 6676, s. 35; S. Blank, *Bolshevik Organizational Development in Early Soviet Transcaucasia. Autonomy vs. Centralization 1918-1924*, [w:] *Transcaucasia. Nationalism and Social Change. Essays in the History of Armenia, Azerbaijan and Georgia*, (red.), R. G. Suny, A. Arbor, Michigan 1983, s. 329; W. Materski, *Georgia...*, dz. cyt., s. 178-179, 181-182, 198-199.

⁷¹ MAE P, Europe, URSS, vol. 653, s. 231; tamże, vol. 655, s. 33-34.

Gegeczkori wystosował oficjalną notę w tej sprawie do Rady Najwyższej Sprzymierzonych i tego samego dnia Rada uznała *de iure* niepodległość Gruzji⁷².

Także 27 stycznia 1921 r. Rada Najwyższa Sprzymierzonych uznała *de iure* Łotwę i Estonię. Przedstawiciele tych dwóch krajów w przeciwieństwie do reprezentanta Gruzji nie musieli wysyłać specjalnych not z prośbą o uznanie *de iure* swoich państw. Ta różnica w procedurze uznania mogła świadczyć o innym stosunku mocarstw do krajów nadbałtyckich i Gruzji. Związane to było z korzystniejszym położeniem militarno-politycznym Łotwy i Estonii w stosunku do Gruzji⁷³. Formalna prośba w przypadku Gruzji mogła sugerować, iż prosząc o uznanie *de iure* władze republiki biorą na własną odpowiedzialność wynikające z tego aktu skutki, za które rządy mocarstw zachodnich nie będą całkowicie odpowiadać. Przede wszystkim chodziło o obowiązek udzielenia pomocy wojskowej w przypadku naruszenia suwerenności tej zakaukaskiej republiki. Dlatego należy sądzić, iż dyplomaci zachodni traktowali akt uznania *de iure* Gruzji jedynie jako formalny gest, który nie oznaczał obowiązku ponownego zaangażowania się mocarstw Ententy na Południowym Kaukazie.

W kwestię uznania *de iure* Gruzji szczególnie mocno zaangażowała się dyplomacja francuska. Wynikało to z widocznego u schyłku 1920 r. i na początku 1921 r. dążenia Francji do wzmocnienia państw powstałych na kresach dawnej Rosji carskiej, aby mogły one samodzielnie przeciwstawić się Rosji bolszewickiej. Zwłaszcza, że jeszcze przed sowietyzacją Armenii, w listopadzie 1920 r. doszło do ostatecznego pokonania przez bolszewików Armii Ochotniczej, popieranej przez rząd francuski. Ostatnie oddziały „ochotników” 14 listopada 1920 r. opuściły Krym. W ten sposób został zlikwidowany ostatni liczący się ośrodek antybolszewicki w europejskiej Rosji⁷⁴. Po upadku Armii Ochotniczej Francja postanowiła wspierać państwa istniejące na kresach dawnej Rosji. Dlatego także z inicjatywy dyplomacji francuskiej Rada Najwyższa Sprzymierzonych zdecydowała się uznać *de iure* Łotwę i Estonię.

Natomiast zgoda przedstawicieli Wielkiej Brytanii i Włoch na uznanie *de iure* Gruzji wynikała ze względów propagandowych. Politycy brytyjscy musieli wziąć pod uwagę stanowisko części brytyjskiej opinii publicznej, która była zwolennikiem uznania niepodległości państw z kresów dawnej Rosji carskiej. Ponadto akt uznania został wydany w imieniu Rady Najwyższej Sprzymierzonych, dlatego jego ewentualne negatywne skutki rozkładały się na trzy mocarstwa, a nie tylko na Wielką Brytanię. Poza tym w związku z normalizacją stosunków między Wielką Brytanią i Rosją Radziecką – w styczniu 1920 r. trwały już negocjacje między przedstawicielami tych dwóch państw, które doprowadziły do podpisania 16 marca angielsko-radzieckiego porozumienia handlowego, Brytyjczycy i tak mieli możliwość eksploatacji surowców gruzińskich za pośrednictwem bolszewików, w przy-

⁷² AR, vol. 96; MAE N, Berlin B, vol. 566; MAE N, Rome A, vol.620; MAE P, Y, vol. 430, s. 173; *National Republic...*, dz. cyt., s. 208; Z. Awałow, *Niezawisimost' Gruzii w międzynarodowej polityce 1918-1921*, dz. cyt., s. 309-310.

⁷³ K. Hovi, *Alliance de Revers. Stabilization of France's Alliance Policies in East Central Europe 1919-1921*, Turku 1984, s. 116-118.

⁷⁴ PRFRUS 1920, vol. III, s. 625.

padku gdyby doszło do sowietyzacji także tego państwa. Także względy propagandowe spowodowały, iż rząd włoski zaakceptował uznanie *de iure* Gruzji.

Uznanie *de iure* Gruzji przez zwycięskie mocarstwa nie zmieniło słabej pozycji republiki w ich polityce. Świadczyły o tym kolejne wydarzenia, które miały miejsce w Gruzji w lutym i w marcu 1921 r. 12 lutego 1921 r. doszło do wybuchu powstania antygruzińskiego wśród ludności muzułmańskiej w powiecie borczalińskim, który był obszarem spornym między Gruzją i Armenią. Władze powstańcze kontrolowane przez komunistów wezwały na pomoc oddziały Armii Czerwonej, które 15 lutego 1921 r. wkroczyły na terytorium Gruzji. Następnego dnia powołano w Gruzji rząd komunistyczny. 25 lutego 1921 r. oddziały bolszewickiej zajęły Tyflis. Walki trwały do 18 marca 1921 r., kiedy ostatni fragment gruzińskiego terytorium – Batumi został podporządkowany oddziałom bolszewickim, natomiast rząd Demokratycznej Republiki Gruzji udał się na emigrację⁷⁵. W ten sposób doszło do podporządkowania Rosji Radzieckiej ostatniej niepodległej republik południowokaukaskiej oraz została zamknięta kwestia zakaukaska w polityce zwycięskich mocarstw. Wraz z sowietyzacją Gruzji Południowy Kaukaz przestał odgrywać na kilkadziesiąt lat samodzielne znaczenie w polityce światowej.

Reasumując kwestie geopolitycznego znaczenia Południowego Kaukazu po I wojnie światowej należy podkreślić, iż sytuacja w tym regionie wzbudzała duże zainteresowanie zwycięskich mocarstw Ententy. Wynikało to ze znaczenia geostrategicznego i surowcowego tych ziem. Szczególnie dużą rolę na tym obszarze odgrywała zaraz po zakończeniu I wojny światowej Wielka Brytania z uwagi na obecność swoich wojsk w republikach zakaukaskich.

Polityka państw zachodnich wobec Południowego Kaukazu w dużym stopniu była kształtowana przez stosunek mocarstw wobec wojny domowej w Rosji, a zwłaszcza przez pryzmat poparcia dla Armii Ochotniczej, walczącej z bolszewikami. Dlatego w 1919 r., w okresie sukcesów militarnych „ochotników”, państwa zachodnie nie uznawały niepodległości republik zakaukaskich, uważając ich obszar za część Rosji. Sytuacja uległa zmianie od schyłku 1919 r., gdy Armia Ochotnicza zaczęła ponosić klęski w walce z „czerwonymi”. Narastająca groźba podporządkowania Południowego Kaukazu Rosji Radzieckiej skłoniła mocarstwa Ententy do uznania *de facto* republik zakaukaskich, a następnie do udzielenia im pomocy zbrojnej. Jednak wobec przewagi militarnej Rosji bolszewickiej działania te nie miały większego praktycznego znaczenia i ostatecznie cały region południowokaukaski został zsowietyzowany. Żadnego znaczenia poza wydziwkiem propagandowym nie miało też uznanie *de iure* Gruzji przez mocarstwa w styczniu 1921 r.

Sytuacja na obszarze Południowego Kaukazu, a szczególnie w Armenii i działania rządu ormiańskiego, miały także pewien wpływ na przeobrażenia sytuacji w Anatolii wschodniej, a tym samym pośrednio na terenie całej Turcji. Proormiańska postawa mocarstw zachodnich, szczególnie Stanów Zjednoczonych, przyczyni-

⁷⁵ AAN, Instytucje Wojskowe 1918-1939, sygn. 296/II-9, s. 114-115; DBFP, vol. XII, s. 664, s. 669; *National Republic...*, dz. cyt., s. 208-211; F. Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia (1917-1921)*, dz. cyt., s. 318-319, s. 323-325; A. B. Kadiszew, *Intierwiencya i graždanskaja wojna w Zakawkazje*, dz. cyt., s. 392-397; S. Blank, dz. cyt., s. 331; R. G. Suny, *The Making The Making of the Georgian Nation*, Bloomington and Indianapolis 1994, s. 210; W. Materski, *Georgia...*, dz. cyt., s. 214-220, 222-223.

ła się do wzmocnienia silnego już antagonizmu turecko-ormiańskiego i skłoniła przywódców ruchu nacjonalistów tureckich do wystąpienia zbrojnego przeciwko Armenii, pretendujące do dużej części obszaru Anatolii wschodniej. W efekcie doszło do walk ormiańsko-tureckich, które ułatwiły wprowadzenia władzy radzieckiej w Demokratycznej Republice Armenii. Ponadto proormiańska postawa mocarstw zachodnich jeszcze mocniej zantagonizowała ludność turecką przeciwko dążeniom mocarstw Ententy do podporządkowania sobie Turcji, ułatwiając przywódcom nacjonalistów tureckich pozyskanie większej liczby zwolenników wśród tureckiej ludności, szczególnie wschodniej Anatolii.

Podsumowując problematykę geopolitycznego znaczenia Kaukazu Południowego po I wojnie światowej należy stwierdzić, iż przeobrażenia sytuacji w tym regionie i polityka zwycięskich mocarstw wobec republik południowokaukaskich miała wpływ na sytuację w Rosji południowej oraz we wschodniej Anatolii. Zarazem rosyjska i turecka polityka zwycięskich mocarstw wpływała również na zmiany sytuacji militarnej, politycznej i gospodarczej na Zakaukaziu.

SUMMARY

Geopolitical importance of the South Caucasus after World War I

The main subject of the article is to present role in international relations of three independent republics of South Caucasus: Georgia, Armenia and Azerbaijan, existing in 1918-1921. Due to the geostrategic importance of the Southern Caucasus aroused great interest of superpowers: the United Kingdom, France, Italy and the United States. A special role in this region play Great Britain, whose troops were stationed in the republics of South Caucasus in 1919. Initially, the governments of the victorious powers did not recognize the independence of the South Caucasus states, because they considered this area as a part of Russia. This was due to support by Western governments Volunteer Army, operating in the North Caucasus and fought against the Bolsheviks. The command of this formation did not recognize the independence of the South Caucasus countries. Southern-Caucasus policy of the victorious powers was changed at the turn of 1919 and 1920, the Volunteer Army began to suffer defeats in battles with troops of Soviet Russia. The growing threat of dependence on Russia's South Caucasus republics led Bolshevik, that the victorious powers in January 1920, recognized governments of Georgia, Armenia and Azerbaijan, and gave them military aid. However, Soviet Russia's military superiority meant that the actions of Western countries did not have much practical significance, and finally to March 1921, the entire Southern Caucasus was sovietized.

